

Biljana MASLOVARIĆ*

INKLUZIJA KAO GRAĐANSKA VRIJEDNOST DRUŠTVA

„Ako je unapređenje sreće i dobra najvećeg broja ljudi jedini zadatak zakonodavca kao moraliste, tad cijeli sistem morala i cijeli sistem zakonodavstva počiva na poznavanju osjećanja uživanja i neugodnosti, na njihovom poređenju i proračunu”

(Jodi, 1963).

UVOD

Tokom cijele istorije čovječanstva vrijednosni sistemi su se mijenjali. Istina, oni se nikada nijesu našli u čistoj formi i nikada nijesu bili jednoznačni. Međutim, ono što može da se veže za vrijednosni sistem demokratskih društava ili makar onih koji inkliniraju demokratiji, jeste da se može reći da se dominantno radi o pragmatično-kulturološkom vrijednosnom sistemu, koji je otpočeo i razvio se snažno u XX vijeku. Ovakav vrijednosni sistem je trebalo da teži ka sveopštoj dobrobiti čovjeka – u suprotnom čovjek biva upotrijebljen i time pretvoren u objekat. Ako pođemo od toga da je uloga obrazovanja uopšte, a posebno demokratskog, da čovjeku omogući da se oslobodi stega, otuda obrazovanje u sebi mora da nosi osnovni princip – princip uključivanja svih.

Pokušaja omeđavanja obrazovanja ima bezbroj – čini se da su podjednako aktivni u tome i laici i profesionalci. I jedni i drugi imaju pravo – jednako su, manje ili više, svi korisnici „usluga” koje nudi obrazovanje. Jednakost, posmatrana ovdje, ima značenje jednake i obezbijedene dostupnosti kvalitetnog obrazovanja, a odnosi se na činjenicu da su i jedni

---

* Doc. dr Biljana Maslovarić, Univerzitet Crne Gore

i drugi prvenstveno i iznad svega *homo sapiens*. Svjestan čovjek ima potrebu da osvijesti sebe i osvjetli svijet oko sebe znanjima do kojih je došao. Početak osvješćivanja i osvjetljavanja uvijek počinje najjednostavnije – pitanjem. Tu vrstu zapitanosti Bloh (1966) naziva „čuđenjem” i misli da i danas ono što je najbolje u nama počinje čuđenjem. Slijedom rečenog, postavljamo pitanje: koja je *važnost* obrazovanja u društvu? Razdoblje moderne proizvelo je školsko obrazovanje u društveno pitanje i učinilo ga jednim od ključnih činilaca društvenog progresa i individualnog razvitka pojedinca. Naime, razvoj pojedinca je u direktnoj korelaciji sa društvenim progresom, u kome obrazovanje ima nezamjenljivu ulogu time što mora da podržava *svakog čovjeka* u pravcu razvoja kako bi sebi samom (misli se na društvo) obezbijedilo kretanje i modernizaciju. Dobrobit od *podrške svakog čovjeka* putem obrazovanja i kroz obrazovanje društva se ogleda u najmanje dva segmenta: 1. u podizanju kvaliteta društva uopšte, a prvenstveno podizanju kvaliteta obrazovanja 2. u poštovanju različitosti, čime se stvaraju temelji za inkluzivno obrazovanje. Otuda se jasnije sagledava važnost primjene šest načela inkluzivnosti DECET-a¹ koji glase: svako ima pravo na osjećaj pripadanja; svako ima pravo da razvija različite aspekte svojih sposobnosti; svako može da uči od drugoga bez obzira na kulturne i ostale barijere; svako može da učestvuje kao aktivan građanin; svako se aktivno bori protiv predrasuda otvorenom komunikacijom i ličnim i profesionalnim rastom i svi zajedno treba da rade na osporavanju institucionalnih oblika predrasuda i diskriminacije.

Nameće se pitanje koja je *uloga* obrazovanja u društvu. U naprednim društvima država osigurava obrazovanje kao pravo svakog građanina. U tu svrhu organizovane su formalne ustanove – vrtići, osnovne i srednje škole, fakulteti. Pohađanje škola, minimum osnovne, jeste obavezno². Gledište liberalnih mislilaca o ulozi koju bi obrazovanje trebalo da igra u savremenom demokratskom društvu je da ono podstiče samorazvoj i samoispunjenje. Ono stimuliše pojedinca da u potpunosti razvije svoje misaone, fizičke, emocionalne i duhovne sposobnosti. Zato su smatra-

¹ DECET (Diversity in Early Childhood Education and Training) Mreža evropskih organizacija povezanih sa ciljem promovisanja različitosti u vaspitanju i obrazovanju.

² Danas se besplatno osnovnoškolsko obrazovanje smatra uglavnom samo po sebi normalnim i očekivanim, i doživljava se kao prirodno stanje stvari.

li da će se ekspanzijom obrazovanja redukovati nejednakosti u društvu. Svjedoci smo da obrazovanje i te kako može da reprodukuje društvenu nejednakost. Reprodukcijska društvena nejednakost skoro uvijek počinje isključivanjem, najčešće i prvo iz sistema obrazovanja. Isključivanje bilo koje različitosti (a najčešće se počinje od ekonomsko-klasne) vodi ka zatvorenom društvenom sistemu – u ovom slučaju – radi se o zatvorenim školama za različitost. Upravo suprotno je osnovni princip na kojem se zasniva obrazovna inkluzija – princip poštovanja i uvažavanja različitosti. Inkluzija u obrazovanju, kao vrijednost po sebi, ima duboko utemeljenje u sljedećem: 1) svaki čovjek ima potencijale koji se jedino mogu razviti odgovarajućom stimulacijom, a škola je stimulatивно mjesto *par excellence* i 2) samo čovjek ima potencijal za razvoj društva.

Povezanost društva i obrazovanja je uzajamna i višedimenzionalna. Naime, čovjek obrazovanjem osmišljava i vrednuje vlastitu egzistenciju; ličnost, društvo i obrazovanje se nalaze u dijalektičkom odnosu; progres i razvoj društva zavise od obrazovanja itd. Otuda je neraskidiva veza pojedinaca, škole i društva.

INDIVIDUA, RAZLIČITOSTI I JEDNAKOST

Kada govorimo o individui³ (lat. *individuum*, ono što je nedjeljivo), pored toga što možemo da govorimo o nekome ko je različit od svih drugih, govorimo o najvećoj vrijednosti. U tom slučaju, – u kome je individua najveća vrijednost, u pitanju je individualizam (lat. *individuum* jedinka, pravac mišljenja, osjećanja i htjenja koji je upravljen samo na jedinku kao takvu, sistem izdvajanja jedinki u društvu).

Individua kao vrijednost i ideal u staroj Grčkoj se izgrađivala i stvarala izvan *polis*a – društva – izvan društvenog svijeta, koga su mudraci morali da se odreknu. Time što je Aristotel čovjekovo odredište našao u tome da je on *zoon politikon* (političko biće) – „povratak” individue u društveni svijet se ipak desio u Grčkoj.

Savremeno shvatanje individue u prvi plan postavlja slobodu i jednakost individue (Maks Veber, 1969) i dovelo je, po Dimonu (2004), do novog značenja riječi individua:

---

³ U ovom radu nije razmatran koncept pojmova „osoba” i „čovjek” već se polazi od toga da je osoba jedinstvena individua koja se ne može „duplicirati ili umnožavati” (Becker, 2009)

1) *empirijski* subjekt koji govori, misli, posjeduje volju, neraščlanjivi primjerak ljudske vrste, takav kakvog ga posmatrač srijeće u svim društvima;

2) *moralno* biće, nezavisno, samostalno.

Jednakost i sloboda individue se u teorijskom smislu reflektovala najmanje kroz dva teorijska pravca. Jedan je liberalni teorijski pravac koji „zagovara *idealnu* jednakost u pravima i mogućnostima, koja bi odgovarala maksimalnoj slobodi svakog pojedinca, i „socijalističku” teoriju, koja nastoji da jednakost sprovede i u djela... načelna jednakost više nije dovoljna, već se zahtijeva „stvarna” jednakost (Dimon, str 99).” Bez obzira o kom teorijskom pravcu da se radi, može se zaključiti da je čovječanstvo došlo do „važne promjene u načinu poimanja čovjeka: suštinska vrijednost je, dakle, ili smještena u individui, i u tom slučaju govorice-mo o individualizmu Voltera ili enciklopedista, ili se, pak, nalazi u društvu, kulturi, kolektivnom biću, i tada govorimo o holizmu prisutnom kod Rusoa i Herdera. (ibid. str 135).⁴ Bez ozbira o kojoj vrsti jednakosti se radi, savremeno društvo je došlo do principa: uvažavanja drugog kao drugoga. U slučaju odabira samo jednog ili malog broja identiteta, čovjek se udaljava od svih drugih mogućnosti i/ili potencijala. Ovaj princip koegzistencije različitosti čini osnov konstituisanja demokratskog modela u obrazovanju, ali ne samo njega. Naime, prihvatanjem različitosti, prihvataju se različitosti i u vrijednostima, stavovima i gledištima, koje podržava demokratska ideja o jednakim pravima i šansama ljudi nezavisno od njihovih razlika. Zato, društveni kontekst jedini može da pruži mogućnost poštovanja različitosti i u teorijskom i praktičnom smislu, čime se podržava temeljna ideja XX vijeka o mogućnosti izbora, a time se definiše i sloboda i društva i svakog pojedinca u njemu.

Odnos jednakosti među ljudima podrazumijeva isti ili ravnopravan položaj pojedinaca ili grupa u društvu. Odnos nejednakosti prepoznajemo u društvu po mnogim kriterijumima: socijalnim ulogama, socijalnom statusu, zaradi, mjestu u sistemu obrazovanja, obrazovanju i šansi za obrazovanje, ulozi u podjeli rada i td. Haralambos (1989) nejednakost u socijalnom statusu vidi ovako: „Ako se znanje iz učionice teme-

⁴ U rečenom treba nalaziti i korijene tako poželjnog holističkog pristupa kao jedinog važnog principa inkluzivnog obrazovanja, ali ne samo u njemu, čini se da je on jednako potreban u ostalim društvenim sferama. Kada se holistički princip „rastoči” i na ostale društvene sfere, onda najčešće govorimo i o principu samoodrživosti.

lji na znanju dominantnih skupina, školovanje će automatski favorizovati djecu moćnih i dominantnih protiv djece iz nižih društvenih slojeva” Ne treba smetnuti s uma da nejednakost nastaje i iz prirodnih svojstava ljudi: pol, uzrast, rasa, sposobnosti i slično (Suzić, 2001). Obrazovanje reprodukuje nejednakosti među ljudima ali doprinosi i uspostavljanju ravnopravnosti nejednakih – što inkluzija u obrazovanju uspostavlja u punom smislu.

DRUŠTVO I DEMOKRATIZACIJA OBRAZOVANJA

Ljudska istorija nesumnjivo ukazuje na to da obrazovanje bitno određuje razvoj društva. Skoro jednako važno je da se obrazovanjem bitno određuju potrebe na individualnom i socijalnom planu. Znači, kao što pojedinac uči, tako uči i društvo. Obrazovanje održava proces društvenog učenja koje se odvija na individualnom planu. I upravo ova učenja su parametri ukupnog razvoja društva.

Sve reforme obrazovanja, utemeljene na liberalnim idejama, zasigurno, imaju jedan zajednički element, a to je da su reforme kretale od temeljnog stava da se jedino putem obrazovanja može stvoriti jedan bolji i pravedniji svijet, odnosno ravnopravnije i pravednije društvo. Realnost vrlo često zna da bude drugačija, posebno ako se temeljno ne promijeni cijelo ustrojstvo društva – i samim tim ne zahvati dio koji se odnosi na implementaciju *pravednih* rješenja u sistemu obrazovanja jednog društva. Odgovor koji je dugo tražen u objašnjavanju npr. lošeg uspjeha određenih marginalizovanih grupa u sistemu školovanja, sada sigurno znamo, ne nalazi se kod onih koji su žrtve. Naprotiv, razlozi se nalaze daleko od njih – oni su smješteni najsnažnije u društveno-strukturalnim smetnjama, ali i zbog postojanja kulturnog diskontinuiteta. Kulturni diskontinuitet sprečava stvaranje novih društvenih vrijednosti u dijalektičkom smislu, a do tada postojeće i izgrađene vrijednosti se skoro uvijek kreću u pravcu društvene regresije. Uloga škole može biti i integracijsko-asimilatorska u smislu da je ona prepoznatljiva u osposobljavanju mladih ljudi da se uključe u društvo, da prihvate društvene norme (i vrijednosti) kako bi mogli da žive u zajednici, tako da je u ovom slučaju društvo podređeno pojedincu. Ovaj princip je poznat kao internalizacija, interiorizacija ili pounutrenje kod Pijažea, Kolberga i Dirke-*ma*. Međutim, Suzić (2001) zaključuje da: „U krajnjoj konsekvenci, ovaj pristup bi zaustavio društveni progres jer bi već uspostavljena društvena

norma osporavala svaku individualnu inicijativu. Đordano Bruno i Galileo Galilej ne bi imali šanse da dokažu da se Zemlja okreće oko Sunca, i danas bi ljudi vjerovali obrnuto. Pozitivna strana asimilacije i integracije je u tome što čovjek mora da usvoji određene društvene norme (i vrijednosti) kako bi živio u zajednici”.

Kada se kaže društveno-strukturalne smetnje, misli se na društvo koje je zatvoreno za različitost, koje je ujedno i autoritarno, te je ono kao takvo nedemokratsko ili poludemokratsko. U njemu većina ima primat u odnosu na manjinu, posebno u ostvarivanju osnovnih ljudskih prava. Samim tim što čovjek jeste, on ima pravo na razvoj i pravo na različitost za koje se u osnovi mora pronaći „i mjesto i prostor” u samom obrazovanju. Otuda se proces demokratizacije obrazovanja odnosi na institucionalno-organizacioni i programsko-sadržajni aspekt vaspitno-obrazovnog procesa. Institucionalno-organizacioni aspekt se odnosi prvenstveno na punu participaciju različitih grupa: nastavnika, učenika, roditelja, lokalne zajednice. U autoritarnom društvu društvene vrijednosti proizilaze iz kategorije moći i stvaraju se vrijednosni i socijalizacijski obrasci uspostavljajući poželjne i vaspitne norme po principu jedne istine i isključivosti. Pluralističko viđenje stvarnosti drugačije i vidi i kreira „poželjno društvo.” Ono proizilazi iz distribucije moći pojedinaca i društvenih grupa u mjeri u kojoj posjeduju različita prava unutar društvenih i državnih institucija. Ovaj pluralistički princip – uvažavanje potreba različitih interesnih grupa i pojedinaca sadrži u sebi zahtjev za ravnopravnim tretmanom i obezbjeđivanjem jednakih uslova za sve. Škola, tj. obrazovne institucije su te koje bi trebalo da prve otvore vrata pluralizmu, jer obrazovanje predstavlja jedan od najvažnijih društvenih sistema i zato je škola mjesto gdje je moguće razvijati demokratske ideale kao što su ljudsko dostojanstvo, pravda i jednakost.

Kako je svako moderno društvo heterogeno, otuda u Standardima Evropske unije u obrazovanju manjina stoji (dostupno na <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities>): „Svi ljudi su isto vrijedni i svi imaju pravo na očuvanje sopstvenih sistema vrijednosti. Obrazovni sistem mora da razvija odnose i ponašanja koja se uklapaju u osnovne principe humanosti, slobode, odgovornosti, solidarnosti, razumijevanja među narodima, demokratije i tolerancije. Škola i sistem obrazovanja su isto tako zaduženi za rješavanje društvenih problema kao i sve druge društvene institucije. Ono što obrazovni sistem i svakako može i mora da pripremi, to je razvijanje i podrška kompetencija svih učenika, kako pri-

padnika većine, tako i pripadnika manjine, da žive u raznolikom društvu, da se ne ograđuju ni od jedne jedinice tog društva i da svaku različitost podržavaju kao obogaćivanje sebe samih... ovakav cilj se ne može doseći bez jedinstvene strategije obrazovanja, koja prije svega stavlja u centar svog sistema jedinku i individuuum". Uskraćivanje prava djeci na obrazovanje predstavlja drastičan oblik segregacije koji se prepoznaje kao diskriminacija po boji kože, po nacionalnoj osnovi, po socijalnoj pripadnosti itd. Zato je od posebnog značaja za razvoj demokratije u obrazovanju Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju iz 1960. godine, koja se temelji na Opštoj deklaraciji o ljudskim pravima, priznaje načelo nediskriminacije i proklamuje da svako ima pravo na obrazovanje. U njoj se pod terminom „diskriminacija” smatra: „svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti koje se zasniva na rasi, boji kože, polu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom porijeklu, ekonomskom statusu ili rođenju, koje za svrhu ima osporavanje ili ugrožavanje prava na jednak tretman u obrazovanju, a posebno: ograničavanje bilo kojoj osobi ili grupi”. Zato je posebno u obrazovanju neophodno podsticanje i njegovanje odnosa u kojima će se moći izraziti vlastita osjećanja i prihvatiti osjećanja drugih. To znači pomoć stvaranju solidarnosti, jer treba učiti živjeti zajedno, sa našim razlikama i našim sličnostima, ne zatvarajući se u naše predrasude. Žid (1980) je rekao: „Ako mogu da pomognem, vjerujem da to mogu, prije svega, onim čime se razlikujem od vas i što bih vam donio novoga”. Foerbah veli isto: „Jednakost ukida nužnost egzistencije: Ako ne mogu da se razlikujem od drugih, onda je svejedno da li postojim ili ne postojim, jer drugi me nadoknađuju” (prema Šušnjić, 1994: 75). „Društvo koje počiva na nemogućnosti jednog činioca nad drugim, bez obzira da li je ona zasnovana na razumu ili pravu, mora neizbježno zavešti misao na stranputicu” (Djuj, 1934). „Danas smo, kao nikad ranije, silom prilika, upućeni jedni na druge: ljudi različitih vjera, nacija, političkih uvjerenja itd. moraju da žive pod istim krovom i da razmjenjuju materijalna dobra i duhovne vrijednosti” (Šušnjić, 1994). Samo naivni mogu vjerovati da je vaspitanje na principima zatvaranja u uske nacionalne i vjerske okvire dovoljno samo po sebi da korjenito izmijeni društvene odnose, ali ne smije se zaboraviti da ono predstavlja ključni element svakog društva. To znači da u procesu vaspitno-obrazovnog rada treba podstaknuti učenike/ce da shvate, da prihvate i djeluju da bude više pravde,

jednakosti, slobode, dostojanstva, prava, tolerancije, mira i demokratije. To je pozitivno vaspitanje koje može da unaprijedi i sve druge izbore.

Obrazovanjem za demokratiju i građansko društvo treba da se ostvari uticaj na tri komponente ličnosti: kognitivnu, afektivnu i konativnu. Kao polazište za dalje strukturisanje ključnih kompetencija kojima se bavi obrazovanje za demokratiju i građansko društvo prihvaćen je model koji je razvio Odžije (1998) u okviru projekta Savjeta Evrope „Obrazovanje za demokratiju i građansko društvo”. Ključna znanja i sposobnosti za demokratsko građanstvo⁵.

1. Kognitivna znanja i sposobnosti

– znanja i sposobnosti pravne i političke prirode: znanje o pravilima kolektivnog života, znanje o ovlašćenjima u demokratskom društvu, znanje o demokratskim javnim institucijama i pravilima koja regulišu slobodu i akciju;

– znanja o savremenom svijetu;

– znanja i sposobnosti proceduralne prirode: pored opštih psiholoških sposobnosti kao što je sposobnost za racionalno i kritičko prosuđivanje, poznavanje sopstvenih potreba, vrijednosti i ograničenja i razumijevanja razlika, vještina konstruktivne komunikacije i nenasilnog rješavanja sukoba, treba posebno istaći sposobnost za borbu argumentima (debata) i sposobnost refleksije (preispitivanje akcija i argumenata);

– znanje o principima i vrijednostima ljudskih prava i demokratije.

2. Etičke kompetencije i izbor vrijednosti (koje uključuju afektivni/emocionalni aspekt)

– bazične vrijednosti

– sloboda

– jednakost

– solidarnost

– prihvatanje i uvažavanje sebe i drugih

– pozitivno prihvatanje razlika i raznovrsnosti

– povjerenje u druge.

---

⁵ Određenje pojma građanin je odavno prevazišlo demografske odrednice. Određenje pojma građanin uvijek je bilo više povezano sa pravnim, istorijskim, sociološkim, političkim kontekstom. Savremeno značenje pojma građanin/ka se temelji na konceptu jednakosti u pravima na temelju koga su državljani postali građani. Zato se za osobe-individue koje aktivno upražnjavaju svoja prava i svoje građanske dužnosti kaže da su građani.

3. Sposobnosti za djelovanje (društvena znanja i sposobnosti)
- sposobnost da se živi sa drugima
  - sposobnost da se saraduje
  - sposobnost rješavanja sukoba u skladu sa principima demokratskog prava
  - sposobnost učestvovanja u javnoj debati.

Ove kompetencije mogu se prikazati i u formi trougla, koji predstavlja tri međusobno povezane dimenzije: kognitivnu, afektivno-vrijednosnu i socijalnu (akcionu). Osnovni principi na kojima bi trebalo da počiva obrazovanje u građanskom društvu su:

- afirmacija različitosti (smatralo se da je ovaj pojam pogodniji od pojma tolerancije, jer tolerancija često može imati negativnu konotaciju u smislu trpljenja ili pasivnosti);
- uvažavanje slobode izbora (smatra se da djeci treba, osim propisanog gradiva, omogućiti da shodno svojim interesovanjima i sposobnostima i sama biraju šta bi željela da uče);
- razvijanje samosvijesti i socijalnog saznanja;
- razvijanje samostalnosti i lične odgovornosti (a ne poslušnosti iz straha od kazne i spoljne prinude);
- njegovanje umijeća saradnje;
- njegovanje dostojanstva, samopoštovanja;
- poštovanje jednakosti, ravnopravnosti;
- poštovanje (vladavina) prava (u vezi sa ovim treba njegovati i političku kulturu i političko obrazovanje, kao bitne elemente u razvoju cjelovite demokratske ličnosti);
- razvijanje vještina nenasilne komunikacije i nenasilnog rješavanja sukoba;
- njegovanje kosmopolitizma (veoma bitan faktor u razvoju demokratskog društva);
- uvažavanje polnih i rodničkih razlika (princip koji se često i upravo zato što se „već podrazumijeva” u okviru afirmacije različitosti, veoma zanemaruje, te ga treba posebno istaći i njegovati).

Lista ovih principa je otvorena. Oni su bazirani na uvažavanju međunarodnih standarda, a njihovo ostvarivanje svakako treba da se odvijaju s obzirom na državne interese, s tim da ovi nikako ne smiju ugroziti postavljene standarde. Sami principi su na nivou države, a konkretni

sadržaj treba prepustiti školama i nastavnicima, kojima će decentralizacijom sistema biti obezbijeđeni šire polje odlučivanja i veća kreativnost.

NOVE DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI U DEFINISANJU OBRAZOVNIH CILJEVA

Definisanje ili inoviranje ciljeva obrazovanja u sistemima obrazovanja počelo je devedesetih godina i u većini evropskih zemalja je završeno. Tako su inovirani ciljevi obrazovanja u Francuskoj, Švedskoj, Danskoj, Nemačkoj, Češkoj, Poljskoj, Ukrajini, Mađarskoj, Slovačkoj, Sloveniji itd. Tempo i obim promjena se razlikuje od zemlje do zemlje i direktno je uslovljen specifičnostima sistema obrazovanja. Ipak, ono što je zajedničko, bar na nivou načelnog definisanja ciljeva, jeste da su ti novi ili redefinisani ciljevi obrazovanja obuhvatili razvoj ličnosti učenika/ca, njegovu pripremu za život u multikulturnom društvu i njegovo osposobljavanje za poštovanje vrijednosti kao što su tolerancija, mir, vjerske, rasne i sve druge razlike. Ciljevi srednjeg obrazovanja su dopunjeni i segmentima pripreme za rad i dalje obrazovanje. U zemljama EU ciljevi obrazovanja naročito su dobili značaj u kontekstu priprema za formiranje buduće integrisane Evrope. Definisanje ciljeva obrazovanja predstavlja, prema mišljenjima evropskih stručnjaka, osnovni element u povezivanju evropskih država u pripremi učenika/ca za život u izmijenjenim ukupnim uslovima u Evropi.

Ovakvi ciljevi i evropski integracioni procesi nametnuli su početkom devedesetih razgovore među evropskim stručnjacima o konkretnim pitanjima budućeg obrazovanja. Uobličen je široki okvir koji obuhvata:

- Definisanje ciljeva obrazovanja. Ciljevi budućeg evropskog obrazovanja su: obrazovanje za život, za učešće u demokratskom društvu, za saradnju u Evropi; promocija svih talenata, kreativnosti, lični razvoj, kritičko mišljenje, samostalan rad, poštovanje vrijednosti kao što su demokratija i ljudska prava, hrišćanske i humanističke vrijednosti;

- Uspostavljanje kriterijuma za selekciju sadržaja, koji treba da budu zasnovani na životnim iskustvima učenika/ca. U izboru kriterijuma treba uvažavati potrebu „doživotnog obrazovanja”;

- Čvrsto povezivanje plana i programa sa nastavnom praksom u razredu. Za to je značajna motivacija nastavnika/ca i kvalitet njihovog rada;

– Uvođenje zajedničkog nacionalnog jezgra u programe (međutim, mnoge zemlje su ostale opredijeljene za jačanje lokalne i nastavničke autonomije u realizaciji programa);

– Ocjenjivanje i evaluacija znanja i postignuća učenika/ca je jedno od ključnih pitanja kvaliteta obrazovanja;

– Zalaganje za uvođenje širokog opšteg obrazovanja koje obuhvata maternji jezik, strane jezike, elemente matematike i prirodnih nauka, historiju, geografiju, filozofiju i znanja o religijama i civilizacijama;

– Ugradnja „evropske dimenzije” u sve predmete koji treba da ilustruju kulturno i intelektualno nasljeđe Evrope;

– Garantovati svakome šansu da iskaže sve svoje potencijale i da se formira kao odgovorni građanin/ka koji/a kroz svoje aktivnosti može da doprinese jačanju društvene kohezije i demokratske sigurnosti.

U okvirima obrazovnih politika to je značilo garantovanje šanse svakome da iskaže sve potencijale koje ima i da se formira kao odgovorni građanin/ka koji/a kroz svoje aktivnosti u ličnom i profesionalnom životu može da pomogne jačanju društvene kohezije i demokratske sigurnosti.

Društveni kontekst ostvarivanja ciljeva obrazovanja se mogu razumjeti najbolje na osnovu tri kriterijuma: pedagoškog, formalno tradicionalnog pristupa u određivanju cilja vaspitanja i obrazovanja i cilju vaspitanja i obrazovanja zasnovanom na vrijednostima.

Usvajanje strateških dokumenata uticalo je na niz različitih promjena, reformi, usavršavanja, modernizacija, kako pojedinih nivoa i segmenata obrazovanja, tako i ukupne strategije. Ti procesi su bili različitog tempa, obima i kvaliteta, u zavisnosti od strukture sistema obrazovanja, kao i specifičnosti svake zemlje članice EU. Tamo su promjene zahvatile započete reformske procese, razvoj kurikuluma i ulogu nastavnika/ca u vaspitno-obrazovnom procesu. Sve ove promjene, bez obzira na obrazovni nivo ili tempo ili obim, imale su nekoliko zajedničkih ključnih tačaka:

– traženje balansa među obrazovnim sistemima naročito u domenu srednjeg obrazovanja;

– poboljšanje kvaliteta kroz i pomoću usavršavanja obrazovnih sistema. To je često obuhvatalo veći stepen demokratske, bolje partnerske odnose i uključivanje različitih činilaca (posebno u ciljevima i zadacima obrazovnih nivoa, veća nezavisnost i autonomija škola ali i odgovornost, reforme kurikuluma);

Tabela 1. Društveni kontekst ostvarivanja ciljeva obrazovanja⁶

Pedagoški kriterijum	Formalni, tradicionalni pristup	Cilj vaspitanja i obrazovanja zasnovan na vrijednostima (poželjni vid realizacije ciljeva obrazovanja)
Kognitivni stil, rad učenika	Memorisanje, reprodukcija	Kreativnost, rješavanje problema, produkcija
Prilagođavanje nastave uspjehu i sposobnostima učenika	Predznanje, ocjena	Predznanje, procjena nastavnika
Interesovanje učenika	Deklarativnost u cilju vaspitanja i obrazovanja	Veza sa stavovima, motivima i vrijednostima učenika
Uzrast učenika, prilagođavanje	Razred, odjeljenje	Korišćenje predznanja i sposobnosti za formiranje grupa
Nastavni metod	Predavački-servisiranje sadržaja	Polivalentna primjena metoda i rad na sadržajima
Upotreba nastavnih sredstava	Na bazi volontarizma nastavnika	Programiranje i sistematsko korišćenje nastavnih sredstava
Učenik	Orijentacija na kognitivno područje	Kognitivno, afektivno i akciono područje
Odjeljenje	Front, cjelina	Socijalni medij, intergrupne snage, stavovi i vrijednosti

– identifikacija i rješavanje fundamentalnih problema (sve vrste i stepeni reformskih procesa);

– redefinisane odgovornosti svih činilaca obrazovanja i onih koji direktno ili indirektno utiču ili su odgovorni za obrazovanje – društva, porodice, nastavnika/ca, građana/ki, političkih snaga, finansijskog svijeta, medija;

– demokratizacija i decentralizacija.

Ovaj posljednji zahtjev podrazumijeva: organizovanje sistema obrazovanja tako da promoviše demokratske i humanističke vrijednosti i adekvatno pripremi pojedinca za funkcionisanje u demokratskom, pluralističkom društvu. Ovo podrazumijeva i demokratizaciju odnosa unutar obrazovnog sistema. Demokratizacija treba da obezbijedi dostupnost kvalitetnog obrazovanja; participaciju svih zainteresovanih u procesima promjena obrazovanja; realno učešće sve djece u redovnom obrazovnom sistemu; uslove za ostvarivanje permanentnog obrazovanja; ve-

⁶ Preuzeto, Suzić, 1995., str 62.

ću fleksibilnost školskih programa za uticaj lokalne zajednice, kao npr. interkulturalnosti školskih programa u multikulturalnim sredinama; razvoj demokratskih odnosa i uvažavanje svih aktera u vaspitno-obrazovnom procesu, kao vrijednosti koje se prenose kroz nastavu i vannastavne aktivnosti.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Od vremena obrazovanja *septem artes liberales* (sedam slobodnih vještina izučavanja: gramatika, logika, retorika, aritmetika, astronomija/astrologija, muzika i geometrija) do ovog XXI vijeka, desile su se ogromne promjene. Ponajprije su se navedene „referentne tačke” razdvojile po pitanju kvaliteta obrazovanja, a još više su se razdvojile u ishodima obrazovanja. Skoro da se može pouzdano tvrditi da obrazovna filozofija savremenog društva, a posebno savremenih sistema obrazovanja ne poznaje kategorije isključivanja, segregacije, asimilacije itd. Naime, pitanje koje je dominantno i u obrazovanju XXI vijeka je koje sve to kompetencije treba da razvije čovjek da bi živio slobodan – prvenstveno se ovdje misli na slobodu sve djece, današnjih prvaka za život u ovom vijeku. Kvalitetno obrazovanje za XXI vijek je dato kroz 28 kompetencija, razvrstanih u četiri oblasti: kognitivne, afektivne, socijalne i radno akcijske, a koje mogu da posluže kao pouzdani kriterijumi za mjerenje uspjeha kvalitetskog obrazovanja svakog pojedinca kojim će se u punom smislu doprinijeti uspostavljanju ravnopravnosti i onih nejednakih. Iz tog razloga važno je navesti baš ovdje svu nomenklaturu kompetencija za XXI vijek.

Kognitivne kompetencije:

1. izdvajanje bitnog od nebitnog, vještina odabira informacija,
2. postavljanje pitanja o gradivu kao o vlastitoj kogniciji,
3. razumijevanje materije ili problema,
4. pamćenje, odabir informacija koje je nužno zapamtiti,
5. rukovanje informacijama, menadžment u korišćenju informacija – brzo pronalaženje i korišćenje informacija kao i skladištenje,
6. konvergentna i divergentna produkcija, fabrikovanje novih ideja, rješenja ili produkata
7. evaluacija, vrednovanje efikasnosti učenja i rada kao ostvarene koristi.

Emocionalne kompetencije

8. emocionalna svijest, prepoznavanje svojih i tuđih emocija,
9. samopouzdanje, jasan osjećaj vlastitih moći i limita,
10. samokontrola, kontrola ometajućih emocija i impulsa,
11. empatija i altruizam,
12. istinoljubivost, izgradnja standarda časti i integriteta,
13. adaptabilnost, fleksibilnost u prihvatanju promjena,
14. inovacija, otvorenost za nove ideje, pristupe i informacije.

Socijalne kompetencije

15. razumijevanje drugih individua i grupa, tumačenje grupnih emocionalnih strujanja i snage odnosa,
16. saglasnost, usaglašenost sa ciljevima grupe ili organizacije, kolaboracija,
17. grupni menadžment: biti vođa i biti vođen, stvaranje veza, sposobnost uvjeravanja, organizacione sposobnosti, timske sposobnosti, podjela rada,
18. komunikacija: slušati otvoreno i slati uvjerljive poruke, komunikacija „oči u oči”, nenasilna komunikacija,
19. podrška drugima i servilna orijentacija, senzibilitet za razvojne potrebe drugih i podržavanje njihovih sposobnosti,
20. uvažavanje različitosti, tolerancija, demokratija,
21. osjećanje pozitivne pripadnosti naciji i civilizaciji.

Radno-akcione kompetencije

22. poznavanje struke ili profesionalnost,
23. opšta informatička i komunikacijska pismenost, poznavanje engleskog ili svjetskih jezika,
24. savjesnost, preuzimanje odgovornosti za lična ostvarenja,
25. perzistencija, istrajavanje na ciljevima, uprkos preprekama ili neuspjesima,
26. motiv postignuća, težnja za poboljšanjem ili ostvarenjem najviših kvaliteta,
27. inicijativa, spremnost da se iskoriste ukazane mogućnosti,
28. optimizam, unutrašnja motivisanost, volja za rad.

Uvidom u navedene kompetencije lako se dolazi do zaključka da u sve četiri oblasti vrijednosti inkluzivnog obrazovanja nalaze svoje važno

mjesto. Platformu inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori osim decentralizacije, demokratizacije, depolitizacije itd, sačinjava i princip jednakih mogućnosti pod kojim se smatra da „država garantuje mogućnosti svakoj individui za optimalan razvoj bez obzira na pol, socijalno i kulturno porijeklo, vjeroispovijest, nacionalnu pripadnost, fizičku i psihičku konstituciju itd” (Knjiga promjena, str. 26).

LITERATURA

- [1] Audigier, F. (1999), Basic Concepts and Core Competences of Education for Democratic Citizenship, A second consolidated report, dostupan Council of Europe, Framework Convention for the Protection of National Minorities, (internet) dostupno na: <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities>
- [2] Dimon, Luj: Ogleđi o individualizmu, Clio, 2004.
- [3] Djui, Dž., (1934), Pedagogika i demokratija, IKP Geca Kon, Beograd
- [4] Gellner E., (2001), Uvjeti slobode, Politička kultura, Zagreb
- [5] Haralambos, M. (1989), Uvod u sociologiju, Zagreb, Globus
- [6] Jodi, F. (1963) Istorija etike I i II, Sarajevo, Veselin Masleša, Sarajevo
- [7] Knjiga promjena 2001 (2002.), Mistarstvo prosvjete i nauke Crne Gore, Podgorica
- [8] Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju, dostupna na: www.ffzg.hr/hre-edc/Kon-DiskrObraz.htm
- [9] Krizmanić, Marijana: Život sa različitostima, PROFIL, 2010. na: www.hreoc.gov.au/info_for_students/timeline
- [10] Opšta deklaracija o ljudskim pravima, dostupna na: www.ckptb.org/down/3.pdf
- [11] Suzić, N. (2001) Sociologija obrazovanja, Sarajevo, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- [12] Šušnjić, Đ., (1994), Dijalog i tolerancija – iskustvo i razlika, izdavačka knjižara Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci
- [13] The Modern Conception of the individual, Contributions in Indian Sociology, VII, 1965
- [14] Uvažavanje različitosti (2003), Institut za pedagoška istraživanja, biblioteka Pedagoška teorija i praksa, Beograd
- [15] Veber, M. (1969) Društvena akcija i njeni tipovi U knjizi. T. Parsons, E., Negel, Pits,
- [16] Vujaklija, M (1991), Leksikon stranih riječi i izraza, Prosvjeta, Beograd
- [17] Werner Becker, Ljudska prava: prilog analizi jednoga pojma, Politička misao, god. 46, br. 3, 2009, str. 205–216, Ogleđ UDK 341.231.14342.7 k
- [18] Žid, Andre Pol Gijom (1980): Ako zrno umre, Otokan Keršovani, Rijeka

Biljana MASLOVARIĆ

INCLUSION AS CIVIL VALUE OF A SOCIETY

Summary

Human diversity contributes to the overall development of society and the all humanity. Obligation of the society is to accept the differences with which one comes out of school, a school is to accept the differences with which one enters into it. Obligation of the school in this regard is to form conditions to encourage individual development, encouraging and developing capacity in order to create conditions for all individual differences with which one comes to school. Education in this regard should contribute to achieving equality by unequal. Inclusion in education goes in a democratic sense even wider still because it is based on the principles of respect and appreciation for diversity.

Key words: Inclusion, democracy, individual, value, society